ХУДОЖНЯ ОГІЄКІАНА

Мар'ян Красуцький

Письменник, м.Кам'янець-Подільський

ГРОНА КАЛИНИ ЧЕРВОНІ[1]
повість (уривок)

-15-

П'ятнадцятого вересня 1919 року Директорія УНР призначає ректора Кам'янець-Подільського університету Міністром віросповідань. Перемовини з приводу призначення проводилися майже два тижні. Спершу кандидатуру Огієнка висунуло на своєму зібранні Кирило-Мефодіївське церковне братство, члени його управи звернулися до Директорії з проханням призначити професора Огієнка міністром. Директорія, знаючи високий потенціал і неабиякі організаторські здібності запропонованого претендента, запрошує його очолити вищезгадане міністерство. Огієнко погоджується і негайно вступає у виконання своїх обов'язків.

Першими офіційними документами, підготовленими і підписаними новим міністром віросповідань, були його листи до Українського єпископату, де окреслено напрямки подальшої праці міністерства, плани на перспективу, а також лист-звернення до українського народу з закликом до «повного братерства, до щирого єднання й до одностайної допомоги збудуванню нашої Народньої Української Республіки і її автокефальної церкви». Наступними були накази про запровадження в усіх духовних школах, інших духовних інституціях єдиного правопису, запровадженого 17 січня 1919 року; про повну українізацію церковного діловодства; про дерусифікацію Української церкви; про організацію курсів для духовенства з метою ознайомлення з правилами української вимови богослужебних текстів; про відкриття греко-католицького відділу при Міністерстві віросповідань та ін.

Професор Огієнко, він же ректор університету і міністр уряду УНР, призначає керівником курсів для духовенства професора В. Біднова, декана богословського факультету університету, сам же викладає на цих курсах «Правила української вимови».

Розпорядженням міністра одна з університетських церквів передається для релігійних потреб емігрантам греко-католикам. За погодженням з духовною владою будинок двокласної церковної школи передається університету, у ньому розташовується сільськогосподарський факультет. Для природничо-математичного факультету винайняли помешкання однієї з гімназій…

[1] Закінчення (розділи 15-25). (Початок: розділ I-IV. – Вип. VIII; продовження: розділи V-XIV. – Вип.IX

© Мар'ян Красуцький, 2013

Огієнко з характерними для нього старанністю і високою відповідальністю продовжує працювати на обох посадах – ректора і міністра.

Ні на мить не випускаючи з поля зору справи університетські, хід навчального процесу, матеріальне забезпечення життєдіяльності вишу, Огієнко постійно тримає руку на пульсі складної міністерської структури, намагається робити все, щоб вона стала справді дієвим, ефективним органом у державі.

7 жовтня, того ж таки року 1919-го, з ініціативи Огієнка Директорія ухвалює Декрет про автокефальність Української церкви і повну незалежність останньої від церкви Московської. Прийнятий документ за наказом міністра віросповідань оголошено по всіх церквах Подільської губернії, що викликало різкий спротив єпископа Кам'янець-Подільського і Брацлавського Пимена. Та Огієнка це не зупиняє. Він і далі діє в інтересах Української автокефальної церкви, її незалежності і самостійності. У цьому ректор-міністр має як прихильників, та ворогів. І тих, і інших – немало, попереду - нелегка і довготривала боротьба. І будуть у цій боротьбі і здобутки, і втрати.

Двадцять друге жовтня 1919 року. На Поділлі, попри усі політичні, владні перипетії, – Свято Культури. Так, виповнилася перша річниця Кам'янець-Подільському державному українському університету. У святково прибраному місті – веселощі, масові гуляння. Кам'янчани, гості радо відзначають роковину, беруть найактивнішу участь у різноманітних культурно-мистецьких, добродійних акціях.

На урочистому зібранні, присвяченому знаменній даті, присутні члени Директорії, урядовці та міністри. Відзначають величезну роботу, здійснену професором Огієнком, іншими діячами по створенню університету, та його функціонуванню, перші успіхи і набутки.

На урочистостях, на майдані перед центральним корпусом, – десятки, сотні молодих і зовсім юних облич. То – студентство, сьогодні у них свято, і вони зібралися тут, щоб повеселитися, змістовно провести час.

Юнь вірить і сподівається: Україна буде щасливою, незалежною державою, народ житиме в братерській любові і єдності. Замовкнуть назавжди гармати, повернуться з виснажливих походів братця-вояки, і на широченних просторах України-матінки, пануватимуть мир і злагода. І кожен буде по-своєму щасливим, працюватиме, навчатиметься задля спільного блага, в ім'я великої мети.

Гуде, вирує місто над сивим Смотричем, сповнене радістю, молодечим запалом. З святом, університет!

Огієнко-міністр віросповідань працює над Законом про урочисту обітницю на вірність Українській Народній Республіці, створює і подає на затвердження Директорії текст присяги, яку повинні складати усі відповідальні особи – члени Директорії, міністри, урядовці, судді та військовики.

Директорія приймає закон, схвалює текст урочистої клятви. І вже за кілька днів, а точніше 14 жовтня, усі відповідальні працівники урядових структур, судді, військові складають обітницю бути зажди й в усьому вірними Україні, надійно служити її народові, докладати щонайбільше зусиль і праці для розбудови незалежної, самостійної, соборної Української держави.

Складає обітницю і міністр. Разом з членами свого міністерства. Його переповнює високе почуття гордості за свою державу, за український народ, який у гострій боротьбі здобуває власну свободу, вибудовує демократичне суспільство.

27 жовтня Рада Міністрів УНР на пропозицію І.Огієнка виділяє чималу суму – 4.000.000 гривень на видання Святого Письма, а також «інших богослужебних книг», підручників.

Незабаром, у листопаді, при богословському факультеті університету розпочинають роботу пастирські курси. Професор І.Огієнко викладає на цих курсах, навчає майбутніх священослужителів доносити до пастви Слово Боже.

…У Кам'янці знову господарюють зайди – на цей раз поляки. Урядові структури, працівники міністерств поспіхом залишають місто. Останнім полишає тимчасову, некеровану українську столицю прем'єр-міністр І. Мазепа. Наказом Директорії міністр віросповідань, він же ректор поки що першого діючого україномовного університету, Іван Огієнко призначається Головноуповноваженим уряду УНР з широкими повноваженнями – робити, що буде потрібно. Це сталося 15 листопада. Огієнко по суті залишається один-на-один з польською військовою адміністрацією, є єдиним офіційним представником Української держави, і не лише на Поділлі. Від нього значною мірою залежить, чи співпрацюватимуть українська і польська владні структури, чи віднайдуть спільну мову, а відтак і захист інтересів і громадських прав місцевого населення, яке вкотре опинилося під чоботом окупанта.

16 листопада, увечері, сьома польська дивізія зайняла Кам'янець, а вже уранці наступного дня Головноуповноважений проводить переговори з представником польської військової адміністрації, намагається будь-що захистити права й отримати гарантії особистої безпеки сотень кам'янчан, мешканців Подільської губернії, інших прилеглих територій, врятувати рештки української державності.

Саме в цей період його діяльності проявляється неабиякі здібності Огієнка – державника, дипломата, політичного діяча. Він призначає на ключові посади у місті та губернії своїх людей, домагається видачі йому охоронної грамоти на здійснення цілої низки заходів, конче необхідних для життєдіяльності міста й Української держави в цілому, дозволу на друкування українських грошей.

Огієнко рішуче протестує проти свавільних дій представників польської адміністрації, зокрема проти поганьблення українського державного прапора, зірваного польським офіцером з будинку комісара Поділля і потоптаного ним же. Головноуповноважений звертається із заявою до командуючого армійським корпусом генерала Івашкевича й вимагає установити прапор на належне йому місце. Генерал задовольняє вимогу.

Рішучий протест Огієнко висловлює також з приводу інших протиправних дій польських військовиків: проти обшуку, проведеного ними у губернській та земській управі, безпідставного арешту міського голови Кам'янця-Подільського М. Килимника, затримання й арешту у Борщеві посланців Головноуповноваженого з листами до С. Петлюри, який перебував у Варшаві…

Все це вимагало великого перенапруження сил і нервів. Поляки поводилися у місті і на всій території, де дислокувалися їхні частини, як справжні завойовники, вважаючи себе господарями не бажали визнавати українську владу. Огієнко не міг з цим погодитись. Усі грубі порушення існуючих норм, неадекватні рішення і протиправні дії польських вояків та чиновників зустрічали цілком закономірний опір з боку Головноуповноваженого УНР. Справедливості ради, варто зауважити, що у своїй праці, добрих намірах він не мав належної підтримки ні від Директорії, яка перебувала за межами Кам'янця і не володіла ні засобами, ні можливостями впливати на ситуацію у державі, ні від Головного Отамана С. Петлюри. Це і призвело до того, що І. Огієнко двічі – 18 грудня 1919 і 2 січня 1920 року – звертається до Симона Петлюри з проханням звільнити його від виконання покладених на нього обов'язків.

Головний Отаман на заяви не реагує, дисциплінований Огієнко продовжує працю. У вкрай складних умовах непорозумінь і спротиву, у тривожних очікуваннях змін на краще. Однак його оптимістичні надії і палкі сподівання розбиваються об інертність, нерішучість, вичікування чогось незрозумілого, ефемерного з боку тих, що стояли власне вище од нього на службовій, ієрар-

хічній драбині і ніяк не могли досягти компромісу щодо прийняття важливих рішень. Нерідко – вирішальних, доленосних…

Займаючись важливими державними справами Огієнко ні на хвилину не забуває про своє улюблене дітище. Читає лекції, керує навчальним процесом, його вдосконаленням. Як справжній господар, дбає про розширення і зміцнення матеріально-технічної бази, запрошує з різних міст України здібних, талановитих викладачів, які б гідно поповнювали професорсько-викладацький колектив вишу.

У вересні 1919 року зусиллями ректора в університеті відкривається ще один факультет – правничий. Обов'язки декана покладені на доцента Х. Лебідь-Юрчика. Викладачами новоствореного факультету призначені професор С. Остопенко, досвідчені фахівці Шманкевич, Завадський, стипендист Шимонович.

Нові імена з'явилися і серед викладачів природничо-математичного факультету. Це – професори В. Гериневич, Н. Гаморака.

Розпочинає функціонувати сільськогосподарський факультет, обов'язки декана виконує доцент С.Бачинський. Викладачами працюють професор Гаращенко, Полянський, Архипенко, Іваницький, Крижанівський, Баєр, Храневич.

При університеті розпочинає працювати гімназія для дорослих, у якій освіту має можливість одержати доросле населення. Основні дисципліни тут викладають професор В. Біднов, доцент Л. Білецький, доцент М. Чайковський та інші викладачі з університету. Директором гімназії обрано професора І. Огієнка.

Тривалий час студенти та викладачі університету потерпали із-за відсутності гарячого харчування. Ректор домігся від міської управи виділення необхідного приміщення, а від Міністерства освіти - відповідних коштів. У червні того ж 1919 року студентська їдальня запрацювала…

Опікуючись фінансовим станом університету, Головноуповноважений І. Огієнко приймає рішення видати Кам'янецькому вишу 2.400.000 карбованців на виплату 200 стипендій для студентів з бідних сімей. Враховуючи, що українські гроші падають в ціні, Огієнко ініціює проведення наради правління університету, на якій вирішується, «як зберегти вартість запасних сум університету», тобто врятувати (розумно, ощадливо використати) наявні кошти від знецінення. Вирішено купити будинки для потреб вишу, який за час, що минув після відкриття, значно розширився і потребує додаткових приміщень. Відтак згідно ухваленого рішення закуплено садибу і будинок по вул.Високій, вартістю чотири мільйони карбованців і ще один будинок за два з половиною мільйони карбованців. Приміщення передано для потреб природничо-математичного і сільськогосподарського факультетів.

Ще раніше Головноуповноважений УНР на основі постанови спеціально проведеної наради видав 25.000.000 карбованців на утримання професури та співробітників університету (гроші було передано на зберігання і під особисту відповідальність професору М.Федорову, деканам В. Біднову, Л. Білецькому і Х. Лебедю-Юрчику, 7.000.000 карбованців відправив до Києва – на утримання Академії наук, а 4.000.000 карбованців на утримання Академії мистецтва та українських гімназій. Чималі кошти одержали українські видавництва, преса.

Це засвідчує, що навіть у далеко не найсприятливіші для України, її державності часи Огієнко сповна використовував усі можливості, аби допомогти освіті й освітянам, підтримати науку й культуру, засоби інформації. Зараз би так…

-16-

Лютий 1920 року. У Кам'янці-Подільському продовжують хазяйнувати поляки. Головноуповноважений УНР Іван Огієнко з усіх сил намагається зберегти престиж і честь українського прапора, з гідністю захищає інтереси

України як незалежної, суверенної (поки що) держави Ноти, заяви, протести. Деякі сприймаються польської військовою адміністрацією, інші – ні. Не одержує І. Огієнко конкретних відповідей на свої реляції від Головного Отамана С. Петлюри. Швидше за все, він їх не отримує.

11 лютого 1920 року Огієнка заарештовують у нього ж на квартирі, в університетському приміщенні. Польські військові пояснюють на протест міністра і Головноуповноваженого: «Маємо наказ головного комісара Волині і Фронту Подільського Антонія Мінькевича». Разом з Огієнком арештований і прем'єр-міністр українського уряду Іван Мазепа, який перебував у цей час в помешканні Огієнків. Арешт проведено о сьомій вечора. Дещо раніше заарештували міністра юстицій УНР А.Лівицького.

Огієнко заявляє протест проти незаконних дій військової адміністрації, польської влади, вимагаючи негайного звільнення заарештованих і офіційного вибачення. Однак цілу ніч і половину наступного дня «арештанти» проводять у відділку. І тільки о дванадцятій годині дня 12 лютого за наказом командира сьомої дивізії Польського війська генерала Крайовського І. Огієнка звільняють з-під арешту. Другого дня було звільнено І. Мазепу, а ще через день – А. Лівицького.

Тимчасом генерал Крайовський влаштовує у місті офіцерський бал, куди запрошуються і найбільш поважні гості з цивільних жителів. Генерал особисто запрошує Головноуповноваженого і міністра віросповідань УНР. Огієнко відповідає відмовою, заявляючи: з-під арешту на бал не ходять. Крайовський виправдовує дії своїх підлеглих: мовляв, це було прикре непорозуміння. Огієнко залишається при власній думці й принциповій оцінці того, що відбулося. На генеральський бал не іде.

Таку ж принциповість і непоступливість демонструє Огієнко на пропозицію представника польської влади перевести Кам'янець-Подільський університет, а також усі школи на польське утримання. «Український уряд має змогу утримувати свої школи сам» – заявив у відповідь Головноуповноважений. А невдовзі, 14 лютого 1920 року, з'явився декрет головного комісара Волині і Подільського фронту, згідно з яким університет і школи залишалися цілком і повністю українськими.

-17-

Обіймаючи високі державні посади, виконуючи величезний обсяг роботи, професор Огієнко плідно працює в університеті. Жодна важлива справа, що відбувається у вищі чи безпосередньо стосується його, не обходиться без вирішення або погодження з ректором. Навіть тоді, коли він перебував у Києві, Вінниці, в тимчасовій чотирьохмісячній еміграції. На посаді міністра освіти І. Огієнко докладає зусиль і праці, аби університет своєчасно і у повній мірі одержував необхідні кошти для забезпечення його функціонування. Так, в січні 1919 року він проводить через уряд низку важливих проектів, серед яких – кошторис на першу третину фінансового року в сумі 1.225.000 карбованців, про виділення з держскарбниці 96.700 карбованців на впорядкування при університеті зразкового городу площею 30 десятин. Щойно керівництво Директорії затвердило рішення щодо бюджету університету, Огієнко звертається до державного казначейства з проханням виділити кредити і домагається, щоб кошти університет отримав якомога швидше. Крім того, Огієнко домагається продовження кредитів, які гетьманська влада виділила у листопаді 1918 року для функціонування богословського факультету. Завдяки наполегливості міністра департамент загальних справ проводить через казначейство 139.500 карбованців на потреби означеного підрозділу.

За поданням Огієнка Рада Міністрів, а відтак Директорія ухвалюють закон, відповідно до якого виділено 1.800.000 карбованців на спорудження допоміжних будинків навчальних корпусів. Влада також профінансувала організацію університетської друкарні, придбання для неї слов'янського і латинського шрифтів. Було створено фонд для видання україномовних підручників. Фонд цей склав 10 мільйонів карбованців. Ще три важливих законопроекти вдалося провести протягом квітня 1919 року, незадовго до звільнення Огієнка з посади міністра освіти. Вони стосувалися створення двох структурних підрозділів університету – правничого і сільськогосподарського факультетів, виділення на це відповідно 992.233 і 435.400 карбованців. Уряд схвалив внесений Огієнком проект створення у містечку Жванець, що поблизу Кам'янця-Подільського, Дністрянської біологічної станції. На потреби станції було виділено 84.700 карбованців. Починаючи з листопада 1919 року, Огієнко, уже призначений Головноуповноваженим УНР, продовжує активно сприяти покращенню фінансового стану університету. Завдяки йому уряд виділяє 30.000.000 карбованців на видатки «по піклуванню про громадян УНР, що залишалися у південно-західній частині Подільської губернії». Невдовзі, у січні 1920 року, у фонд Головноуповноваженого надійшли ще 50.000.000 карбованців. Частину цих коштів було направлено на потреби університету. Тоді ж, на нараді трьох міністрів, ініційованій І. Огієнком, за участю П. Холодного і М. Шадлуна, ухвалено рішення про підвищення заробітної палатні працівникам університету. Виділено також 200.000 карбованців на видання студентського друкованого журналу «Нова думка».

У лютому на прохання Ради професорів університету виділено чималі кошти (2.000.000 карбованців) для надання матеріальної допомоги студентам з незаможних сімей, надано 100.000 карбованців на фінансування оплати наукових робіт вчених університету по створенню «Словника української мови», 300.000 карбованців – на створення термінологічного словника та на його видання 3.000.000 карбованців…

Ректор-міністр постійно піклується, щоби університет на Поділлі став відомим центром освіти, науки і культури на теренах розореної революцією і громадянською війною України. Тож 9 квітня 1920 року він звертається до уряду з проханням виділити 2.000.000 карбованців на видання «Записок Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету». Варто відзначити, що побачили світ лише три томи «Записок». Подальшому виходу цього цінного наукового збірника, на сторінках якого друкувалися праці самого професора І. Огієнка, професорів М. Федорова, М. Столярова, приват-доцентів С. Остапенка, Н. Гаморака, С. Бачинського, В. Гериновича, М. Драй-Хмари та ін., на заваді стала політична ситуація в Україні і Кам'янці-Подільському зокрема.

9 липня 1920 року І. Огієнко залишає Кам'янець і разом з сім'єю від'їжджає за Збруч: у місто ввійшло червоне військо. Але і перебуваючи в еміграції, міністр і ректор намагається допомагати університету у вирішенні важливих проблем, пов'язаних з фінансуванням, матеріальним забезпеченням. У вересні Рада Міністрів, прийнявши до уваги подання Огієнка, виділяє з державної скарбниці 50.000 польських марок на придбання літератури для університетської бібліотеки. Український уряд тоді, як відомо, знаходився у Тарнові. А під час перебування у Станіславі асигнував з держбюджету 1.000.000 карбованців на закупівлю необхідної літератури для богословського та історико-філологічного факультетів.

З усього викладеного вище можна зробити висновок: у нелегкий час становлення і розвитку Кам'янець-Подільського державного українського університету його ректор І.Огієнко, який ще й посідав високі державні посади – міні-

стра освіти і науки, міністра віросповідань, Головноуповноваженого уряду УНР, доклав чимало зусиль для підтримки і допомоги поки що єдиному на той час функціонуючому на теренах молодої держави українському вищому навчальному закладу. Попри складні внутрішні і зовнішні умови, політичну нестабільність І.Огієнку вдалося забезпечити державне фінансування вишу, отримувати цільові кошти на розвиток матеріально-технічної бази, забезпечення навчального процесу. Це було одним із найбільших досягнень у справі відродження української нації у добу революційних бур і соціальних потрясінь.

-18-

Вони вперше зустрілися і познайомилися на початку неспокійно-тривожного 1919-го. На одному із засідань Ради Міністрів були присутні міністр освіти Іван Огієнко і міністр культів (згодом міністерство було перейменоване у міністерство віросповідань) Іван Липа. Перший – безпартійний, до жодної політичної партій не належав, другий – член партії самостійників-соціалістів. Обох єднала спільна мета – побачити Україну вільною, незалежною, соборною державою. А ще – палка любов до української мови, культури, національних традицій. Особливо зблизили їх організація та проведення Свята Соборності 22 січня 1919 року. Обом міністрам було доручено підготувати програму урочистостей з панахидою, церковним ходом і т.п. Свято вдалося на славу. Воно відзначалося глибоким змістом, національною колоритністю. Подібного Україна не бачила не одне десятиліття ні до, ні опісля цього.

Спільна, нелегка праця, виснажлива боротьба чекала на них і у Кам'янці. Перебуваючи на посаді Головноуповноваженого уряду УНР, Іван Огієнко прагнув залучити до співпраці представників різних політичних партій, утворити своєрідний «парламент», який би ділив владу з Головноуповноваженим, сприяв у його багатовекторній діяльності. Іван Липа пристав на пропозицію, став одним з найближчих помічників Огієнка. Завдяки зусиллям Липи самостійники-соціалісти розробляють проект першої Української Конституції. Над створенням цього справді демократичного, фундаментального документу, якому, на превеликий жаль, не судилося бути реалізованим, працювали І. Липа, М. Корчинський, С. Баран та ін. І. Огієнко також бере активну участь у написанні проекту – йому належать розділи «Освіта», «Релігійні справи».

Відтак – еміграція. У Тарнові, де тоді перебували І. Огієнко, І. Липа, вони разом ділили труднощі й негаразди вигнанців, дошукувалися причин поразки національно-визвольного руху.

Обидва стали ініціаторами створення «українського парламенту» - Ради Республіки, який, на їх думку, мав би очолити новий сплеск національної свідомості, боротьби за незалежну державу. Їхні зусилля на чужій землі не дали належного результату. Однак вони були, і це ще більше зблизило цих неординарних особистостей.

Невдовзі І. Липа полишає Тарнів і переїздить до Львова, де займається лікарською практикою (мав медичну освіту). Мешкає у Винниках, неподалік Львова, де винаймає скромну оселю. Там і живе, перебиваючись «з хліба на воду» і навпаки. Дещо пізніше доля закине сюди Івана Огієнка, який, не маючи ні житла, ні інших засобів для існування, дістанеться з дружиною і дітьми до Винників й зупиниться у свого колишнього колеги – міністра, а нині, як і він, скитальниця-пілігрима.

Нужда, крах ідеалів, справи, за які боролися і які так і залишилися нездійсненними… У цей період загострюється давня хвороба Івана Липи – рак

шлунку. Незважаючи на дбайливий догляд з боку сім'ї Огієнків, які робили все, що могли, що було у їхніх силах, аби підтримати важко хворого, Іван Липа 13 листопада 1923 року відійшов у Вічність. Останніми його словами було прохання допомогти синові Юрію, який навчався на медичному факультеті Познанського університету, куди перевівся з Кам'янець-Подільського університету за сприяння його тодішнього ректора, професора І. Огієнка…

Так трагічно скінчилася ця зворушлива дружба двох великих українців – справжніх патріотів, самовідданих борців за волю і щастя свого народу, України. Та Огієнко не забуватиме свого побратима. Ні в жорстокі часи еміграції, нищівних переслідувань влади різних мастей. Ні тоді, коли волею Долі опиниться у Канаді, стане релігійним діячем, письменником, Митрополитом Іларіоном…

-19-

А поки що, незважаючи на швидкі зміни політичної ситуації, відставки урядів і урядовців, Іван Іванович Огієнко керує Кам'янець-Подільським українським університетом, читає лекції, виступає з доповідями про українську мову і українську культуру перед багаточисельними аудиторіями і продовжує виконувати обов'язки повноваженого представника уряду УНР на теренах Подільського краю.

Кожен день – нові турботи, що вимагають мобілізації усіх фізичних і духовних сил. Праця, праця цілоденна, а нерідко і поночі. Рідко коли, а все ж трапляється і щось приємне, радісне, від якого світлішає у душі, теплішає на серці. І знову, як уже було неодноразово, повертається те зрадливе, непостійне таке відчуття віри, навіть упевненість, що не все ще втрачено, що повернеться вередлива фортуна обличчям, а не спиною. Якби ж то…

…Він стояв у авті, припаркованому біля управління Головноуповноваженого, і зі сльозами на очах (так, так, вони були, ті сльози радості, і він зовсім їх не соромився) споглядав, як багатолюдні лави крокували вулицями міста. З піснями, музиками. Люди раділи, втішалися масовістю, можливістю ось так вільно і розкуто пройти центральною магістраллю губернської столиці, привітати друзів, знайомих з Шевченковим днем. З весною, яка обіцяла тепло, повернення до життя, нових надій і сподівань.

10 березня 1920 року Кам'янець святкував народини Великого Кобзаря. Поетові іменини ініціювали викладачі та студенти університету, їх підтримали учні шкіл, гімназисти, громада міста. З самого ранку відбулася многолюдна маніфестація, за нею – народні гуляння, благодійні акції, виступи артистів місцевого театру. До речі, директором театру на клопотання Огієнка нещодавно призначено відомого всій Україні і за її межами Миколу Садовського. Напередодні Огієнко знову зустрічався з Садовським, мав з ним тривалу розмову. Спілкування було приємним і корисним для обох. Пообіцяв допомогу театрові і всіляку підтримку.

Стояв і дивився на багатолюдні святкові юрби кам'янчан, що йшли і йшли повз нього, вітально змахуючи руками, прапорцями, декорованими квітами. Живе Україна, живе і житиме хай там що!..

В один із весняних днів відбулася чергова Рада професорська. Говорили про зроблене і ще не зроблене, про здобутки й прорахунки. Накреслили шляхи подолання негараздів. Насамкінець – процедура обрання ректора університету на наступні три роки. Знову отримала найбільше голосів кандидатура професора Івана Івановича Огієнка. Що ж, треба працювати і далі. З іще більшою віддачею, з новим запалом. Він буде трудитися, наскільки стачить сил, енергії. Наскільки дозволять обставини, час.

-20-

Першого травня у Кам'янець приїхав Симон Петлюра. У місті йому влаштовано урочисту зустріч. Велелюдну, з хоругвами, квітами. День був сонячний, погідний. Головного Отамана вітали представники місцевих громад, інтелігенції. Серед зустрічаючих – чимало студентів. Вони захоплено розмахують прапорцями, вигукують вітальні гасла. Петлюра відповідає, радо приймає сказані на його адресу приємні слова.

Привітавшись з Огієнком, Головний Отаман розпитує його про становище у регіоні, в місті. Найбільше його цікавить політична ситуація, настрої людей, кого підтримує населення, за ким піде. Огієнко коротко, але досить об'єктивно змалював суспільно-політичну обстановку, зупинився на проблемах, які вимагають негайного вирішення.

Петлюра уважно вислухав і запросив Головноуповноваженого до себе на завтра з більш докладною доповіддю. Вигляд у Головного Отамана був стомлений і не вельми здоровий.

Другого травня така зустріч відбулася. Огієнко детально інформував С. Петлюру про ситуацію на підконтрольній території, про проведену ним роботу, відповів на запитання, які поставив один з очільників Директорії. Не приховував нічого, ризикуючи при цьому викликати невдоволення Симона Васильовича. Огієнко знав, усвідомлював, що перебування у Варшаві протягом тривалого часу, відсутність регулярної об'єктивної, неприкрашеної ніким інформації не могли не позначитись на сприйнятті Петлюрою почутого з його уст. Що він волів би мати повідомлення куди приємніші, сповнені не тривоги й невизначеності, а оптимізму і впевненості у завтрашньому дні, власних силах та правильності прийнятих рішень. Однак звик говорити тільки правду, якою б вона не була. Петлюра слухав уважно, зрідка переривав доповідача, перепитував, уточнював. З його поведінки важко було зрозуміти, задоволений він діяльністю Головноуповноваженого, чи має до його роботи якісь претензії. На закінчення доповіді висловив побажання, щоби Огієнко продовжив свою діяльність, а прохання останнього про демісію не прийняв.

Незважаючи на відмову щодо демісії, Огієнко добре розумів: його праця на посаді Головноуповноваженого уряду УНР добігає кінця. Зате він залишається міністром віросповідань і, звісно, ректором Кам'янець-Подільського університету. Чи надовго? Як знати…

У червні І. Огієнко складає звіт Раді Міністерств, відтак з такою ж доповіддю його запрошує у свої службові апартаменти прем'єр-міністр В.Прокопович. Претензій до нього наче немає, однак деякі розбіжності в оцінці подій, ситуації, що склалася на даний час, простежуються. Огієнко знову просить задовільними його прохання про демісію. Конкретної відповіді міністр знову не одержує.

-21-

Великдень!.. Це свято завжди було близьким та милим його серцю. Може, тому, що проходило ранньої весни, коли оживала, прокидалася після зимової сплячки природа, все оновлювалося, ішло в ріст. Глянеш навкруги – серце радіє, втішається. Щойно зійшли сніги, збігли гамірливими срібноголосими струмками, виспівуючи ні з чим незрівнянну пісню весни. Пригріло ласкаве сонечко, зазирнуло у кожний закутень, посміхнулося розважливо, щиро: ось-дечки я, з весною вас, добрі люди!

Іван Іванович давно вже не був так гарно налаштований, у такому доброму настрої. Постійна завантаженість справами, яким, здається, ніколи кінця краю не буде, важким тягарем повисла над головою, гнула додолу. Ні тобі спочинку, ні розради. І так день при дні, з ранку й до вечора. Ні, він зовсім не скаржився на долю, не нарікав на зайнятість, яка, скільки себе пам'ятає, була його нерозлучною супутницею, не відпускала бодай на мить. Він любив працювати, трудитися. Любив з дитинства робити, не важливо, що саме. Ще зовсім малим допомагав матінці по господарству, старшим братам, сусідам. Якщо комусь була потрібна його допомога, він завжди виявлявся тут як тут. Брусилівчани потайки заздрили Прісьці Титарчучці: вдова, а дітей виростила слухняними, працьовитими, матір шанують і до людей прихильні.

Ще навчаючись у Брусилівській школі, малий Іванко захопився читанням книжок. Читав усе, що потрапляло до рук. Василько з Михайлом на вулиці, з сусідськими хлоп'яками гасають, а він за книжечкою. Все читає й читає. «Мо, учителем буде твій Івась. Як наш Іван Григорович» – мовила якось сусідка, подруга Прісьчина. Натякала, звісно, на їхнього шкільного вчителя Івана Сливку, котрий нещодавно переїхав до Брусилова з Київщини й став завідувати двокласною школою.

Допитливий, спраглий знань Іванко Огієнко вчителеві сподобався одразу. Слухняний, добре вчиться і книги любить. А Сливка якраз узявся бібліотеку в містечку облаштовувати. Книжки дарували колеги, друзі, деякі купував сам на скромну вчительську платню. Незабаром про Сливчину бібліотеку заговорили, до неї йшли брусилівчани. Нікому не відмовляв Іван Григорович. Навпаки: радив, що прочитати, як зрозуміти прочитане тощо.

Одним з найактивніших і найулюбленіших читачів Сливчиної книгозбірні був Іван Огієнко. Учитель, як міг, допомагав сиротині. Добирав для нього книжечки, роз'яснював незрозуміле. Серед чтива переважали українські книги – твори Шевченка, Грабовського, Івана Франка, історичні. Мудрий наставник прагнув прищепити хлопчині любов до рідної мови, до України, виховати справжнього патріота – борця за українську незалежність, яким, поза будь-якими сумнівами, був сам. Забігаючи наперед, відзначимо: старання першого учителя не пропали намарне. Його учень виправдав довір'я і своїх вчителів, і земляків з Полісся. Вони можуть пишатися ним. І вони, і нащадки їхні. Нині ім'я Огієнкові відоме не лише на українських обширах, а й у Європі, в усьому світі…

– Пане ректоре, студенти і викладачі зібралися в актовій залі. Чекають вас… – До ректорових апартаментів зазирнув хтось із працівників.

Огієнко мовчав. Може, не почув? Дивився за вікно, туди, де буя молода весна, несла на своїх крилах райдужні мрії, сподівання чогось незвичайного, незвіданого.

Він згадував… Згадував незабутнього Івана Сливку, першого навчителя свого, доброго порадника і друга. Це він порадив матінці віддати Іванка у військово-фельдшерську школу, куди приймали дітей-сиріт, батьки яких, колишні солдати, загинули або померли передчасно, навчатися за державний кошт. Матінка прислухалась до розумної поради, Іванко – також. І подалися вони до Києва, по кращу долю… Звідси й почалася його наука, шлях у широкий, безмежний світ…

– Пане ректоре… – почулося знову нерішуче, боязко якось.

Огієнко враз схопився, вибіг із-за стола. Що це з ним? Його зовуть, а він.

– Пробачте, я зараз… Іду вже…

У просторій залі зібралися студенти – ті, що з якихось причин не змогли поїхати на Великодні свята до рідних домівок, викладачі. Ректора зустріли з піднесенням, гучними оплесками.

Огієнко зупинився посеред аудиторії, обвів поглядом переповнену залу. ІЩо їм сказати? ІЩо подарувати у цей святковий день?

– З Великоднем вас, панове! – проказав. – З великим християнським святом! Будьте здорові і щасливі, хай Господь наш Всевишній буде з вами сьогодні, і завтра, і многая-многая літ.

Срібно, хвилюючe дзвонили дзвони в університетській церкві, у церквах і соборах Кам'янця. Місто святкувало Святу Пасху. Святкували і в університеті. Напередодні ректор розпорядився провести урочисті розговини для студентів, закупити необхідні продукти. А ще обдаровувати усіх присутніх українців пасхальними писанками. На це з фондів Головноуповноваженого ректор-міністр виділив 200.000 карбованців.

Раділи, весело відзначали Паску – свято весни, щедрості й надії кам'янецькі студенти, особливо емігранти з Галичини. Славили Господа, посилали святошні вітання рідним і близьким, сподіваючись на близьку зустріч. Радісно було і йому, ректору. Радісно, хороше. Надворі бурхливо квітувала весна, віщувала добро і щастя. Вірилось, що так буде. ІЩо попереду – омріяні далі, ще не впокорені вершини, які будуть подолані, будуть скорені. Бо для чого ж тоді жити, боротися задля чого…

-22-

Дарма кажуть у народі, що чудес не буває! І приходять вони, як правило, зовсім несподівано, можна сказати, по щучому повелінню.

Оце нещодавно, в котрий раз полинувши думками на рідну Брусилівщину, згадував небіжчицю матінку з її вічними, нескінченними клопотам, братів та сестер, друзів дитинства. І як тут було не згадати своїх улюблених учителів і наставників – Івана Григоровича Сливку та священика Никанора Сташевського. Обидва зіграли далеко не останню роль у його долі, і за це він безмежно вдячний їм. Особливо Івану Григоровичу. То він прищепив йому любов до книги, пробудив спрагу до знань, науки. Хтозна, як би склалось його життя, якби не учитель Сливка. Ось тільки де він тепер, куди повели його, невтомного шукача, людину неспокійної вдачі, шляхи-дороги? На чиєму боці, під якими прапорами – жовто-блакитними, червоними чи іще з якимсь опинився? А, може, його і на світі вже нема. Скільки лихих вітровіїв прошуміло над Україною з тих пір, скільки людських життів забрано…

Чув, нібито вчитель виїхав з Брусилова ще задовго до революції, але куди – ніхто не знає.

Огієнко сидів у своєму робочому кабінеті, приймав відвідувачів. Майже усі були свої – викладачі, працівники університету, мешканці міста. Прийшли з чолобитною і двоє представників міської громади. Просили організувати читання лекцій у Народному домі. Пообіцяв, порадив коли і кому слід довірити цю справу.

Але тут… До просторої кімнати, несміливо прочинивши двері, увійшов літній уже чоловік, скромно зодягнутий, з подорожньою валізою у руках. Увійшов й одразу зупинився, розглядаючи господаря кабінету. Огієнко з цікавістю спостерігав за незнайомцем. Хто він? Чого йому? Чоловік підійшов ближче, опустив на підлогу важкеньку валізу. А тоді:

– Добридень, пане ректоре. Не впізнаєте? ІЩо ж, це й не дивно. Стільки літ минуло. Сливка я, Іван Григорович. Не пам'ятаєте? Брусилів, школа. Ви тоді ще зовсім хлоп'ям були…

Огієнко вмить підхопився з місця, кинувся до несподіваного гостя. Обняв, розцілував. Од хвилювання не міг ні слова промовити. Невже це справ-

ді він, його шкільний навчитель? Живий, здоровий? Посадив біля себе, засипав запитаннями.

Сливка розповідав, Огієнко уважно слухав. І хоч справ, як мовиться, по самісіньке горло, звелів наразі до себе нікого не впускати, усі візити відкласти, перенести на завтра.

Сливка не спускав очей з Івана Івановича, з цікавістю і неабияким задоволенням стежив за кожним його словом, порухом руки, виразом обличчя. Він впродовж усіх цих років, що проминули, намагався дізнатися про те, як склалася доля його найбільш обдарованого вихованця, ким він став, яку життєву стежину обрав. Дізнався, що Огієнко у Києві, займається науковою діяльністю, подає великі надії. У різних виданнях вдалося віднайти кілька видрукуваних праць свого колишнього учня. Ото й усе! І зовсім несподівано натрапив у газеті на інформацію про те, що у Кам'янці-Подільському відкривається чи не найперший в Україні державний український університет і що ректором його призначено Івана Огієнка, відомого вченого-філолога, професора. Трохи пізніше дізнався, що його ж, професора Огієнка, призначили міністром освіти і науки. Яка то була радість для Сливки і його сім'ї! ось яких учнів виховав він, простий учитель-трудівник, якими великими людьми вони стали! Декілька днів по тому не міг заспокоїтися, прийти у себе: поїду до Кам'янця, неодмінно поїду. Домашні намагалися умовити не робити цього: і дорога тепер важка, небезпечна, і Огієнко навряд чи пам'ятає його – скільки тих вчителів у нього було. І слухати не бажав: поїду – і все. І таки поїхав. Зараз сидить у ректорському кабінеті, мило бесідує з паном професором, обидва згадують дорогий серцю Брусилів, школу, спільних знайомих. Як неймовірно давно і, водночас, як зовсім недавно те було – Брусилів, школа, бібліотека, зібрана Іваном Григоровичем, найактивнішим читачем якої був Іван Огієнко – наймолодший син удови Пріськи Огієнчихи…

Говорили, згадували довго. Сливка розповідав про своє нелегке, сповнене шукань і поневірянь, зневіри, життя-буття, ходіння по муках, які не скінчилися і досьогодні. Після Брусилова три роки попрацював у залізничній школі в Бирзулі, що на Одещині, десять років завідував Крижопільською двокласною школою. Потому була зразкова школа Великосорочинської учительської семінарії, де вчителював до 1917 року. Революційні події, національно-визвольні змагання, що розгорнулися, не залишили патріота-українця байдужим. Брав участь у суспільно-політичному житті краю, організовував селянську спілку, до якої залучив кулька сотень селян. Відкрив у містечку Тальне на Черкащині, курси по ліквідації неписьменності, де сам і викладав, і опікувався навчанням неграмотних юнаків і дівчат з усієї округи. Завдяки його наполегливості і досвіду, набутого у Брусилові, було відкрито безплатну бібліотеку-читальню… Словом, Іван Сливка і в цей нелегкий час не сидів без діла, не чекав пасивно й збайдужіло добрих перемін. Він працював, жив для громади. Як колись, у Брусилові.

Огієнкові такі люди були потрібні. Під кінець зустрічі ректор і запропонував тимчасово безробітному Сливці переїжджати до Кам'янця. Тут, мовляв, поки що спокійніше (он і уряд сюди перебрався, міністерства майже усі), та й робота знайдеться. В університеті.

– Чи зможу? – засумнівався Іван Григорович. – У мене ж освіти вищої нема, та й університет – то храм науки, працювати у ньому велика честь.

– Нічого, Іване Григоровичу. Зможете, - заспокоював гостя Огієнко. – Ми віднайдемо для вас справу, знайому і близьку вам як фахівцеві. А що стосується ваших сумлінності, енергійності, високої відповідальності, то я у вас вірю…

Вечеряли в Огієнків. Домна Данилівна, яка також добре пам'ятала Сливку по навчанню у Брусилівській школі, пригощала дорогого гостя, розпитувала про Брусилів, про сім'ю.

Вечір пройшов у теплій, щирій обстановці, по-сімейному, невимушено і просто. А вранці наступного дня вони попрощалися. Огієнко посприяв аби Сливка зміг без зайвих труднощів та перешкод дістатися додому.

Про своє бажання бачити колишнього шкільного вчителя на штатній посаді в університеті ректор не забув.

4 вересня 1918 року Огієнко підписав наказ про призначення Івана Григоровича Сливки помічником бібліотекаря університетської книгозбірні. Рахуючись «помічником», Іван Сливка тривалий час виконував обов'язки завідувача, багато зробив для комплектування бібліотеки необхідною літературою, впорядкування фонду, вдосконалення форм і методів оптимального обслуговування користувачів – студентів, викладачів.

Починаючи з перших днів його діяльності Огієнко залишався задоволеним роботою свого колишнього наставника, відзначав його, належно поціновував.

-23-

День народження Анатоля святкували, як завжди, скромно, у родинному колі. Домна Данилівна приготувала смачний і, як на ті часи, щедрий стіл. Іменинник запросив своїх найближчих друзів – однокласників, сусідських хлопчаків, з якими зазвичай гралися у дворі. Іван Іванович заради сімейного свята раніше прийшов з роботи, приніс синові подарунок – товсту з кольоровими малюнками книгу про тварин і велику коробку монпансьє. Де він зумів дістати таке багатство – залишилося лише йому відомим. На мовчазне запитання дружини не відповів, загадково усміхався. Насправді ж подарунок для старшого сина – іменинника купив за два чи й три тижні наперед, під час поїздки до Києва, і зберігав у робочому кабінеті, аби у призначений день зробити малому своєрідний сюрприз.

Треба сказати, що подарунками членів свого сімейства – дружину, синів Огієнко радував не так уже й часто: жили дуже ощадливо, кожна копійка була на рахунку у домашнього «міністра фінансів» Домни Данилівни. Тож вона завжди знала, як розпорядитися грошима, що їх приносив Іван Іванович.

На Анатолеві іменини також не було нічого зайвого. Лише все найнеобхідніше. Майже усі страви до столу приготувала господиня, а вона у цій справі відзначалася неабиякою кулінарною майстерністю.

За святковий стіл сіли десь години о четвертій, а, може, й пізніше. Дітей спочатку хотіли розсадити на кухні і де для них вистачило б місця, було б досить зручно. Та Іван Іванович раптово змінив прийняте рішення.

– Нехай з нами, за спільним столом. Їм так хочеться відчути себе дорослими. Чому маємо їм відмовляти у цьому?

На тому й погодилися. Правда, молодь спочатку поводилася якось занадто скуто, сором'язливо. Але поволі освоїлась, почувала себе, наче вдома. Толик, розповів смішні історії з школярського буття, усі весело сміялися.

Домна Данилівна підкладала у тарелі різну смакоту і закохано дивилася то на синів Анатоля і Юрка, то на чоловіка.

Іван Іванович поздоровив старшенького, вручив подарунок.

– Бажаю тобі, синку наш дорогий, вирости здоровим і щасливим, гідним сином неньки України, – мовив обіймаючи худенькі синові плечі. – Знай, що немає щастя більшого, ніж бути корисним своїй державі, своєму народові.

– Ну, досить тобі, Іване. Він іще зовсім дитина, а ти з ним так… – Домна.

Данилівна поцілувала синочка у щічку і, наче ненароком, змахнула зрадливу сльозу.

– Даремно вважаєш його дитиною. Він – мужчина, громадянин, – заперечливо похитав головою Огієнко. – Таким, як він і його друзі, належить майбутнє. І вони його здобудуть. Неодмінно здобудуть! Я вірю в це…

– Ну гаразд, гаразд, – змахнула рукою Домна Данилівна. – Звичайно, здобудуть. А ми їм допоможемо. Правда ж?

Швидко звечоріло. На вулиці, перед університетськими будівлями, спалахнули електричні ліхтарі. Гості, ще трохи посидівши, стали розходитись. Домна Данилівна прибирала зі столу, Анатоль і Юрась допомагали матінці.

Іван Іванович любив такі тихі, спокійні, сповненні родинного затишку, вечори. У сімейному гурті, з дружиною і дітьми. Це у нього ще з Брусилова, коли холодними зимовими вечорами збиралася уся їхня родина: матір, він, Івась, брати Василь, Михайло, Іван, сестра Палажка. На Різдвяні чи Великодні свята приходили до родинного гнізда вже одружені Федір та Одарка з дітьми. Ото було весело у вдовиній хатині!.. Малий Іванко на все життя запам'ятав ті далекі вже зустрічі у рідному Брусилові, коли вони усі – і матінка, і брати з сестрами були разом, жили однією дружною сім'єю. У злиднях, нестатках, але, здавалося, щасливо, радісно.

А потім згоріла їхня хата, ще згодом – нове, ще страшніше горе: померла матінка… І роздвоївся тоді його, Іванків, світ, розпався на дві половини: одна – до смерті матусі, друга – після неї. Усе раптом померкло, потьмяніло. Не той став світ, зовсім не той. Навіщо ти так рано пішла від них, матусю? Ти б могла іще жити, порадіти за сина свого найменшого, якого водила пішки аж до Києва, щоб в науку віддати. Тепер він – професор, шановна людина. Але що з того, коли тебе нема, єдиної, найріднішої…

Підійшов до книжкової шафи, узяв першу – лішну, яка під руку потрапила, книгу. Приліг на дивані, розгорнув фоліант. Не читалося. Один за одним наповзали спогади. Здебільшого невеселі, тривожні. Дитинство, важка праця за кусень хліба, навчання… Школа в Брусилові, військово-фельдшерська школа, університет святого Володимира… Відтак – наукова, викладацька праця. І ось він уже професор, автор багатьох праць з мовознавства, історії. Тепер – ректор університету, міністр… А що далі, далі – що? Чи буде щасливою, заможною і свобідною його Україна, край Подільський, Полісся будуть щасливими і багатими? Он що діється навколо – боротьба, жертви, кров…

Нечутно, тихо увійшла Домна Данилівна, присіла біля нього.

– Що тобі, Іване? – лагідно спитала. – Що тебе непокоїть, скажи…

Що мав казати? Обняв правицею за ще по-дівочому тонкий стан, торкнувся ніжно чола.

– Що се у тебе, Домініко, сніжком скроню притрусило-припорошило? – запитав, ніби вперше побачивши.

Усміхнулася сумно, кивнула на знак згоди.

– Літа наші, літа… Не такі ми вже молоді, як колись. І вже ніколи не будемо такими…

Мовчали. Огієнко ніжно обіймав дружину, лагідно гладив її волосся. Обом було хороше, затишно. Чи довго їм отак-о?..

Він любив Домнікію палко, усім серцем. І тоді, щойно побачивши після тривалої перерви, і коли одружилися, тіснилися у маленькій, найнятій аж за містом, кімнатці, і тепер, через десяток літ. Справжнє, велике кохання не минає з часом, не старіє. Бо нічого на світі немає сильнішого за нього. Немає і не буде. Ще не вигадало людство, природа, світ не вигадав.

Огієнко пригадував, як вони з Домініком уперше після одруження приїхали до Києва, як, узявшись міцно за руки, ходили його вулицями, милувалися красою Софіївки, Києво-Печерської Лаври, Дніпром… Скільки захоплення, радості було у її променистих, схожих на двоє маленьких сонць, очах!

Вони жили дружно. Труднощі, негаразди не стали на заваді їхньому коханню, прагненню бути завжди в усьому разом, жити заради їхньої любові, народжувати дітей. Боляче переживали смерть маленького Євгенчика. Він не раз бачив, як заховавшись у якомусь закутку, плакала Домініка, серце у нього розривалося з болю, туги. Та що вдієш? Невдовзі народився Юрчик – і дружина наче заспокоїлась, на щоках знову з'являвся звичайний рум'янець…

Він працював, рідко бував удома. Вона ж … А що – вона? З дітьми і для дітей. Для чоловіка. Для сім'ї. Не шкодувала себе, здоров'я свого задля них.

Промчать, мов швидкі коні, роки. Будуть на їхньому шляху і труднощі, і гіркі, мов полин, розчарування. Еміграції, життя у вигнанні, жорстокі поневіряння. Вона пройде через усе це поруч з ним, плече-в-плече, рука-обруку. І ніколи не нарікатиме на долю. «Я щаслива, що була з тобою» – скаже йому полишаючи світ од важкої, невиліковної хвороби 19 травня 1937 року у Варшавському благодійницькому шпиталі. На чужій землі, далеко від Брусилова, від України. У вигнанні. І останки її знайшли прихисток на тій же чужині, там і упокоїлись навіки.

Він переживе її майже на три з половиною десятиліття і, як і вона, відійде у Вічність на чужині.

Вони жили з любов'ю і пішли з любов'ю. До людей, до України.

-24-

Під натиском червоних українські загони відступають на захід. Урядові, міністерські структури, які все ще залишалися у Кам'янці, знову готуються до евакуації. Куди на цей раз? Не до Вінниці, не до Києва – там також неспокійно.

Професор Огієнко розуміє, серцем відчуває: у Кам'янці-Подільському йому та його близьким залишилися лічені дні. Однак продовжує працювати. За його рекомендацією професора В. Геращенка обрано деканом сільськогосподарського факультету. Ректор тут же зобов'язав новообраного декана по-справжньому впорядкувати справи з університетським городом, щоб професори, інші співробітники могли вирощувати овочі, фрукти, забезпечувати свої сім'ї, університетську їдальню. На місто насувався голод, тож потрібно було якось рятуватися.

Четвертого липня ректор Огієнко вручив атестати зрілості першому випускнику університетської гімназії для дорослих, ним же заснованої. Вручення відбулося в урочистій обстановці, з патріотичними промовами, обіцянками усі знання і сили віддати на благо України, її незалежності, заради щастя і добра. Де воно, оте щастя? Щось не видно його, ой не видать…

Про останні дні Огієнка у місті над Смотричем розповідає Софія Русова: «… На цьому большевицькому тлі життя єдиною цитаделлю українства залишався наш кам'янецький університет. За відсутності Огієнка ректором залишався Білецький, а коло нього групувалися тісно зв'язана між собою професорська рада: Аленич, Васильківський, Біднов, Клепацький, Бучинський, Клименко та ін. Несподівано знов десь наші перемогли більшовиків, які почали втікати. Вернулись наші, вернувся Петлюра. Але не був цей поворот ніяким тріюмфом… Пам'ятаю, як Огієнко у своєму приватному помешканні влаштував на честь Петлюри прийняття. Здається, не минуло й місяця як нова остаточна евакуація українського уряду наводила на кам'янчан і сум і жах. Ніхто добре не знав, звідки наступають більшовики, ніхто не складав певного маршруту для цих чис-

ленних возів, для наготовлених численних авт. Спішно вантажився військовий Головний Штаб… Пізно вночі проїхало повз мої вікна авто Петлюри – він завжди останній покидав позицію. На другий день з'явилися червоні…»

…Він залишав Кам'янець, університет, якому віддав стільки сил, енергії, любові. Так, він щиро, на все життя закохався у це чудове, прекрасне місто з безцінними історичними пам'ятками, багатющою історією. Він полюбив цих працьовитих, щедрих на добро і ласку, людей, для яких працював, творив, для яких не шкодував себе і до яких прикипів душею, серцем. Він так хотів, так прагнув, щоби у древньому і вічно юному Кам'янці на Поділлі був свій, український, університет, щоби діти навчалися рідною мовою, щоб сягнули, врешті решт, вершин європейської і світової культури. Він мріяв про це й намагався усе зробити, аби мрія та стала реальною, дійсністю. Та чи станеться так… Чи залишиться, чи діятиме створений ним університет уже без нього, за нової влади?

Гаряче, спекотне літо непомітно відійшло, уступивши місце прохолодним вітрам і раннім заморозкам. Кам'янецькими вулицями снували нудьга і смуток. Непогода, тривожне очікування позаганяли міщан по їхніх убогих оселях, і лише всюдисущі дітлахи подекуди визирали із-за обережно позирали із-за обережно прочинених хвірток та хатніх дверей: а що там на вулиці? Огієнко сумно дивився на одностроїй передчасно пожовтілих каштанів, котрі, мов почесний ескорт, вишикувалися обіруч. Вони немов прощалися з ним, а він прощався з ними. Хтозна, чи випаде ще колись побувати тут.

Він знову і знову перебирав у пам'яті події останніх днів, місяців. Хотілося віднайти у них бодай щось приємне, радісне. Щоби заспокоїти зболене, стомлене тривогами і недобрими передчуттями, безнадією серце. І від того ставало ще гірше, тривожніше. Куди проляже відтепер його шлях – шлях вигнанця і політичного біженця? Як складеться подальша доля його і його найдорожчих, найближчих і найрідніших людей – Домни Данилівни, Анатоля, Юрка? Де знайдуть прихисток, хто подасть їм руку допомоги, підтримає у цю чи не найважчу часину життя їхнього?

Позаду залишалися Ратуша, Стара фортеця, шпильчасті вежі Кафедрального костьолу, мінарет. Позаду залишався Кам'янець. Прощавай чарівне, незабутнє місто над тихоплинною Смотрич-рікою… Прощавай, кохане дітище – Кам'янець-Подільський університет!.. Прощавай Україно мила!.. Ви – навічно у його серці.

Я на Вкраїну повернусь
Через роки, через віки…

Невідомо звідки, з'явилися спливи у розбурханій свідомості ці рядки. Повторював їх неодноразово, силкуючись пригадати, чи се, кому належало чи належить. Може йому?...

Попрохав зупинити авто. Вийшов. Озирнувся довкруж. Онде вони – Стара фортеця, собори, старовинний Замковий міст, по якому щойно, либонь востаннє, промчало їхнє авто.

Над сивим Кам'янцем, над краєм Подільським, усією Україною журно висіла неспокійна, тривожна осінь року одна тисяча дев'ятсот двадцятого – року палких надій і райдужних сподівань, невикористаних можливостей і втрачених ілюзій, яким так і не судилося збутись…

м. Кам'янець-Подільський,
червень-серпень 2011 року

Отримано: 18.12.2012 р.